

Szabó Ferenc S. J.

Egy készülő Pilinszky-kötet elé

STIGMA

Válogatott versek

Pilinszky János (1921-1981) csak hatvan évet élt, és már halálának harmincadik évfordulójára emlékezünk. Az elmúlt évtizedekben többször megjelentek versei, prózai írásai. Szakemberek elemezték, méltatták életművét, igyekeztek elhelyezni a modern magyar irodalomtörténetben. Az újabb bőséges válogatás – „vallásos” verseiből – hosszomszűretet ad költői művéről. Valójában Pilinszky János világnézetéről, hitéről világosabban vallott prózai írásaiban, főleg az *Új Ember* rövid (naplójegyzeteiben, amelyeket Gyurkovics Tibor „kis remekműveknek” nevezett. Prózáját Jelenits István gondozta és tette közzé két kötetben (*A mélypont ünnepélye*. Szépirodalmi, Bp. 1984). A mostani versválogatás mellett e prózagyűjtemény olvasását, átelmélkedését is ajánlom.

„Pilinszky vallásos költő?” – ezt kérdezte tőlem legelőször egy fiatal olasz író a Vatikáni Rádió olasz műsorának készített interjújában, miután olvasta azt a kétnyelvű (magyar-olasz) Pilinszky-válogatást (Pilinszky: *Poesie*, Bologna, 1983), amely „*In memoria di Pilinszky (1921-1981)*” című bevezető tanulmányommal jelent meg. Válaszomban mindjárt megjegyeztem: aki csak verseit olvassa, meglepődve tapasztalja, hogy korai költeményeinek világa sötét, reménytelen, élete vigasztalan. A költő „Kráter” szélén tántorogva szinte a végső zuhanásra vár. Kihűlt világ, hideg, hó és halál. Isten hallgat. „Sötét mennyország”. A vallásos, katolikus költő verseit először olvasó joggal teheti fel a kérdést: Hogyan lehetséges ez hívő költő esetében? Miért van, hogy hite nem termi az öröm piros virágait?

Igaz, Pilinszky fiatalon átélte a háborút, oly korban élt, amikor a totalitárius rendszerek lágereket, koncentrációs táborokat építettek. Pilinszkyt is, mint kedvenceit, Dosztojevszkijt és Simone Weilt, megsebezte a világot pusztító rossz; egész életében gyötörte, lázadásra ösztönözte az ártatlanok szenvedése. Mint valami áldozati bárány – Krisztussal, a bűneinkért feláldozott „Isten Bárányával” – magára vette a kicsik, szegények szenvedését.

Lágerélmény, a háború rettenetének emléke, a pusztulás képei szövik át korai költeményeit (*Frankfurt*,

Francia fogoly, Harbach 1944). Rónay György állapította meg, hogy „a „*Frankfurt*” egyik első példája annak, hogyan teremti meg Pilinszky a valóság legeldobáltabb, legütöttebb-kopottabb kellékeiből, akárcsak Beckett, a kor végleges elidegenedésének gyötrelmes mitológiáját és szimbolikáját”. Az *Apokrif* látomása apokaliptikus erővel jeleníti meg a költő alapélményét:

*Feljött a nap. Vesszőnyi fák sötéten
a haragos ég infravörösében.*

*Így indulok. Szemközt a pusztulással
egy ember lépked hangtalan.
Nincs semmije, árnyéka van.
Meg botja van. Meg rabruhája van.*

Egyik legelső verse (1940-bő), készülő antológiánk címadója, a *Stigma*. „Hőse” e testvértelen világban, az egyre mélyülő stigmával bordái között, útnak ered a „megnyílt éjszakában”, céltalanul vándorol, majd egyszer megáll...

*Mögötted hosszú csönd van és
némán előtted áll az,
kiért elhagytad mindened,
száműzetésbe mentél,
mert sorsodat ki fejtse meg,
ki az, ha ő se testvér?
Megállsz előtte, meztelen
sebed kítárva, melyet
a messzeségből melleden
nehéz hatalma ejtett.
És vársz, mint fáradt katonák
hisz nincs már senkid itten,
Ő visszanéz az esten át,
csak néz, és meg sem ismer.*

Megdöbentő ez a záradék. A tékozló fiút a szerető atya várja az otthon ajtajában. Itt az ismeretlen Isten nem ismeri fel fiát, aki miatta hagyta el mindenét, és számkivetésben bolyongott. Hát hasztalan istenkeresése? Ez a paradox „parabola” Pilinszky „számkivetett” sorsát példázza.

Még a *Szálkák* melegebb tónusú verseiben is „disszonáns” elemek zavarják a megbékélést (vesztőhely, hóhér, ítélet,

kivégzés). A világban levő rossz, a bűn miatt nincs végleges harmónia, nincs földi paradicsom. Az *Apokrif* tékozló fiújának otthon utáni sóvárgása itt is felbukkan (*Egy szép napon*):

*Mindig az elhánt bádogganalat,
a nyomorúság lim-lom tájait kerestem,
remélve, hogy egy szép napon
előnt a sírás, visszafogad szelíden
a régi udvar, otthonunk
borostyán csöndje, susogása.*

*Mindig,
mindig is hazavágytam.*

Rónay György figyelte meg Pilinszky költészetéről: „Minden szó, minden jelző a valóság teljesebb megragadását és megidézését szolgálja...A költő nem arról beszél, milyen érzelmeket kelt benne az, amit lát, amit átél. Hanem azt adja, amit lát, amit átél, a benne megélt, a benne meglevő érzelmi tartalommal együtt. Nem a saját hangulatai érdeklik, hanem a valóság: az, ami a valóságban benne van. Képeit az látszik a valóság fölé emelni, hogy a megszokottnál teljesebben közlik a valóságot.” (*Olvasás közben*, 1971, 327.). Talán szabad Rónay jellemzését folytatnom, kiegészítenem. Pilinszky nem realista, nem is szürrealista, hanem „szupernaturalista”: a mélyen megragadott valóság, a jelképekké szublimált valóságos dolgok mögött az üdvösség drámája – teremtés-bűnbeesés-bűnhődés – isteni színjátéka pereg le, amelyre a szakrális szókinccs, a gyakori bibliai jelképek utalnak. Mintha annak a megírandó „szakrális színháznak” kellékeit gyűjtögette volna, amelyről a Vatikáni Rádióban beszélt, és amelynek mintáját a szentmisében, a keresztdozatot (és a feltámadást) megjelenítő krisztusi drámában látta.

Pilinszky János 1968-ban Rómában tartózkodott. Korábban már levelet váltottunk. Most személyesen is megismerkedtünk. Kéréssem három rövid előadást tartott a Vatikáni Rádió magyar műsorában: egyet három magyar költőről (Rónay György, Juhász Ferenc és Weöres Sándor lírájáról), a másodikat a szakrális színházról, a harmadikat pedig Simone Weilről. Első előadása bevezetésében a saját „vallásos” költészetét is jellemezte: „Ha igaz az, mint ahogyan sokan vallják, és köztük magam is, hogy minden művészet eredete és lényege szerint vallásos, ennek az egyszerű és fundamentális elvnek az alapján a világlíra teljes történetét is fel lehetne térképezni, mint az istenkeresés közvetlen vagy közvetett, közelítő vagy távolodó törekvéseit. Korántsem jelentene ez elvtelen eszteticizmust. Éppen ellenkezőleg. Egy hitelesebb szinten követné nyomon a lélek és a szellem kudarcait, kereséseit, válságait és fölismeréseit. A tematikus, sokszor megtévesztő költői hitvallásokon túl ez a módszer lényegesen biztosabb kalauzunk lehetne

nemcsak a művészet, hanem az istenkeresés rejtett ösvényeinek föltárásában is.” (*A mélypont ünnepélye*. I, 339.).

Pilinszky János *költészetében* nem annyira a tételek vallásosságának adott kifejezést, verseiben általában nem fogalmazott meg tematikus költői hitvallásokat, de egész életműve az istenkeresés jegyében telt.

Említett olasz bevezetőm mottójául Pilinszky *Juttának* c. ciklusából, a „*Naplórészlet*”-ből ezt az idézetet írtam fel:

*„Latrokként
- Simone Weil gyönyörű szavaival –
tér és idő keresztjére
vagyunk mi verve emberek.”*

A Vatikáni Rádió magyar műsorában tartott harmadik előadása kedvencéről, Simone Weilről szólt. Ez olyan rövidre sikerült, hogy János kérésére én magam fordítottam hozzá, és olvastam be S. Weil híres szövegét: „Az, akinek a lelke Istenre van beirányítva, amikor szegek járnak át, magának a világegyetemnek a középpontjára van felszögezve. Ez az igazi centrum nem középen van, ez a tér és az idő fölött van, mert Isten túl van az időn és a téren. Szeg járta át a teremtést a téren és az időn túlmutató dimenziókban; áthatolt azon a vastag rétegen, amely a lelket elválasztja Istentől. Ebben a csodálatos dimenzióban a lélek képes, anélkül, hogy elhagyná azt a helyet és időpontot, amelyhez teste köti, képes áthatolni a tér és az idő végtelenségét, és eljutni Isten jelenétébe. Ekkor a teremtés és a Teremtő találkozási pontján van a lélek. Ez a keresztezési pont a Kereszt két ágának metszőpontja.”

Pilinszky a *Nagyvárosi ikonok*-hoz csatolt két tanulmányában (*A 'teremtő képzelet' sorsa korunkban*, *Ars poetica helyett*) világosan vallott két mesteréről, Dosztojevszkijről és Simone Weilről, akik a XIX. és XX. század drámáját oly mélyen átérték. Karamazov Iván és Aljosa az istentagadás és az istenhit küzdelmét testesíti meg. Ezt önmagában élte meg az orosz író, aki a nietzschei metaforával jelölt „Isten halálá”-tól eljutott Krisztusig, aki maga az Igazság, és aki irtalmas szeretetből magára vette a világ bűnét, valamennyi ártatlan szenvedését. Ez a gondolat gyakran visszatér Pilinszkyknél, aki már tizenégy éves korában kezdte olvasni Dosztojevszkijt, és akinek műve második bibliája lett. Simone Weil eszmevilágával és írásaival francia kapcsolatai révén ismerkedett meg, vele is „lelki barátságot” kötött. Verseiben, főleg pedig prózájában lépten-nyomon találkozunk az 1943-ban 34 éves korában végelgyengülésben elhunyt misztikussal, aki halála előtt eljutott az Egyház küszöbéig. (Most már tudjuk, hogy halálos ágyán barátnöje megkeresztelte. Vö. *Távlatok*, 2009/2, 102-104.)

A filozófiájában gnosztikus, de szívében keresztény izraelita lány – saját vallomásai szerint – mélyen

együtt érzett az izajási Szenedő Szolga, az emberi nyomorúságot és bűneinket magára vett, önmagát kiüresítő, keresztre feszített Krisztussal (Fil 2, 7-8). Egyszer ilyen meghökkenítő kijelentést tett: „Valahányszor Krisztus szenvedésére (vagy a keresztre feszítésre) gondolok, az irigység bűnét követem el.”. S. Weil – és vele Pilinszky – kétségkívül eltúlozta a keresztény misztérium egyik oldalát, a krisztusi szenvedést; a húsvéti öröm, a feltámadás hite kevés helyet foglalt el lelkiségükben. De néha mindketten megsejtették (hitték) a feltámadást is. Weil azt vallotta (Isten szeretetéről és a szerencsétlenségről elmélkedve), hogy az öröm és a szenvedés egyaránt az örök Szeretet, a szenvedő Isten drága ajándékai: „mindkettőt teljesen el kell fogadnunk, mindkettőt a saját tisztaságában ízlelnünk, anélkül, hogy összekevernénk őket”.

1969 nagycsütörtökén az utolsó vacsoráról elmélkedve Pilinszky felidézi Simone Weil gyönyörű gondolatát Jézus kettős szimbólumáról: a pásztor és a bárány egyaránt jelképezi az Üdvözítőt. Az asztalnál ülő egyben felszolgáló. „Mint az első és az utolsó. Mint a Pásztor és mint a Bárány. Mert ennek az isteni szeretetnek, didergő és szomjazó, elfogadásért könyörgő isteni szeretetnek a kohójában végre értelmet nyer, és tiszta szeretetté válik minden, a világot megosztó ellentmondás. Öröm és szenvedés, halál és föltámadás. Az utolsó vacsora az isteni sűrítés csodája. 'Ez az én testem, amelyet értetek adok.' Az isteni szeretet, s ugyanakkor az ember 'testi

történetének' kielemezhetetlen mélységű és gazdagságú szavai ezek. Bennük egyszerre szólal meg az, aki éhes, és az, aki enni ad. Aki búcsúzik, és aki örökre velünk marad ezentúl. Az, aki meghalt, és az, aki legyőzte a halált.” (A mélypont ünnepélye. I, 370.).

Pilinszky nem csak a keresztben hitt, hanem a feltámadásban is:

*És fölzúgnak a hamuszín egek.
hajnalfele a ravensbrücki fák.
És megérik a fényt a gyökerek.
És szél támad. És fölzeng a világ.*

*Mert megöleheték hitvány zsoldosok,
és megszünhetett dobogni szive –
Harmadnapra legyőzte a halált.
Et resurrexit tertia die.
(Harmadnapon)*

Pilinszky János önmagát is jellemezte azzal, amit Simone Weil misztikájáról mondott harmadik rádiós előadásában. Mint Simone Weil, ő is megrendítően megfogalmazta igényeit korunkkal szemben a szellem és az örök emberi nevében: egy új humanizmus, a kereszt humanizmusa, a szeretet zsenialitása nevében.

(Előszó az „Éghajlat” kiadónál hamarosan megjelenő Pilinszky-kötet elé.)

Horváth M. Zoltán: Tapétakép - GébArt - 2005

